

FRANSA'DA DANIŞTAY VE İPTAL DÂVALARININ GELİŞİMİ

Av. Şemsettin TÜZEMEN

ÖNSÖZ :

Danıştayımızda her yıl sonuçlanmadan ertesi yıla binlerce dosyanın aktarıldığı ve bunun yıldan yıla arttığı bilinen bir keyfiyettir. Mahiyeti icabı çok kısa zamanda sonuçlandırılması gerekirken, idarî dâvalar yıllarca sürmektedir. Bundan dâvacılar zarar görmekte ve bazı hallerde kararara rağmen sonuç elde edilememektedir. Bu üzücü hale çare aranmış ve aranmaktadır. Şimdiye kadar bulunan ve uygulanan çare ise - Temyiz Mahkememiz için de yapıldığı gibi - sıkışıkça yeni daireler ilâve etmekten ibaret olmuştur. Bu hal tarzı, gerek Temyiz Mahkememiz ve gerekse Danıştayımız için uzun zaman süren bir çare olamamıştır. Yeni daireler ilâvesinden bir kaç yıl sonra işler yine altından kalkılmaz bir hal almıştır. Böylece daire ilâveleri artan iş karşısında daima bir kaç yıllık geçici bir hal tarzından ibaret kalmıştır.

Aynı dertten muzdarip olan Fransa da yüzyılımızın başından beri bizim gibi Danıştaya müteaddit defalar daireler ilâve etmişlerse de sonunda bunun çıkar bir yol olmadığını anlamışlardır. 1953 yılında eski daire ilâvesi yolunu bırakarak, değişik ve yeni bir yol takip etmiş, bir reform yapmıştır. Bizim derdimize de çare olabilecek bu reformun nasıl yapıldığını öğrenmenin faydalı olacağına kaniim. Bu bakımdan gerek Danıştayın ((Devlet Şûrasının)), gerekse iptal dâvalarının menşeden zamanımıza kadar gelişimini ve son durumunu huzurunuzda getirmeye çalıştım.

— I —

GİRİŞ :

Hukuk devleti fikrinin teessüs ve doğuşundan çok daha evvel dahi idarecilerden sadir olan her türlü tasarruf ve fiillere karşı müracaat yollarının mevcudiyeti, devletin her şekil ve safhasında müşahade edilmektedir.

Bu evvelâ idarî muameleyi yapan veya yapmayan makam ve ajana müracaat şeklinde başlayıp, daha sonra bu ajanın âmirine müracaat yani hiyerarşik müracaat şeklinde görülmektedir. Kazaî müracaat yolu ise ancak hukuk devleti sisteminden, idarenin hukuka bağlı olması prensibinden sonra çıkmış ve idare hukukuna muvazi olarak inkişaf etmiştir. İdare hukukunun gelişmesi kazaî müracaat yolunun gelişmesi ve bunun inkişafı da idare hukukunun gelişmesini sağlamak suretiyle birbirleri üzerinde devamlı karşılıklı müsbet tesir yapmışlardır.

MÜRACAATLAR (Les recours) :

Fransa'da müracaatları müellifler ikiye ayırmaktadırlar :

1 — İdarî müracaatlar (Les recours administratifs), 2 — Kazaî müracaatlar (Les recours contentieux ou juridictionnels) (1).

1 — İDARÎ MÜRACAATLAR (Les recours administratifs) :

Buna dostane teşebbüs, dostane yol (démarche amiable) diyen müellifler de vardır (2). Şöyle tarif edilmektedir : “Fertlerin menfaatleri bulunan hususlarda merkeziyet veya ademî merkeziyet idareleri nezdinde vaki olacak âmme hukukuna müteallik bilcümle talep, iddia ve dilekleri idarî müracaatı tazammun eder” (3).

Bu müracaatlar idarî makamlara yapılır. Bu sebeple kazaî usullere, müddete ve şekle tabi değildir. Karşılıklı iddia ve müdafaa, hukukî bir münakaşa ceryan etmez. Müracaat üzerine verilen karar da idarî bir karar olup, muhkem kazıye mahiyetini almaz. Diğer idarî kararlar gibi geri alınabilir. Değiştirilebilir. Yeni bir idarî veya kazaî müracaat mevzuu olabilir.

Müracaat edilen mercilerin müsbet ve hukukî bir zihniyetle hareket etmeleri halinde de pek faydeli neticeler elde edilebilir. Zira kazaî müracaatlarda karar iptal edildiği, ortadan kaldırıldığı halde, idarî müracaatlarda karar ve tasarrufun yanlışlığını anlayan idareci derhal hareketini düzelterek hukukî bir karar alabilir. Böylece durum kolaylıkla düzeltilmiş olur. İdareyi kazaî müracaatlar kadar sıkımsız ve meşgul etmez.

İdarî müracaatlar başlıca şu nevilere ayrılır :

A) Doğrudan doğruya müracaat veya istitaf (Les recours gracieux). Bunda idarî muameleyi yapan yahut yapmayan makam veya ajanın kendisine müracaat edilir. Karar veya fiili geri alması, değiştirmesi

(1) Walin, s. 98, Rolland, s. 323.

(2) Andréadès, s. 21.

(3) Duran, Lütfi; idarî müracaatlar ve bunlar karşısında idarenin sükutu meselesi, İst. 1946, s. 135.

veya icrasının tehiri istenir. Bu makam da kendi karar ve muamelesi hakkında yeniden müsbet veya menfi bir karar verir. Bu müracaat bir dilek ve ricadan ibaret olup, hukukî veya pratik kıymeti azdır.

B) Hiyerarşi yolu ile müracaat (Les recours hiérarchiques) :

Bu yolda idarî muameleyi yapan veya yapmayan ajan veya makamın üst mertebesine müracaat edilir ve üst tabakaya kadar gidilebilir. Bu üst makamlar, müracaatı bizzat kendileri tetkik edebilecekleri gibi bunu kendisine bağlı meclis veya hey'etlere de bırakabilirler. Nitekim buyolun inkişaf seyri böyle bir netice doğurmuş vilâyetlerde valilere, Bakanlıklarda Bakana ve daha ilerde Devlet Reisine bağlı hey'etler kurulmuştur. Fransa'da Kiral Meclisleri ve daha sonra Devlet Şûrası, Kıralla vaki müracaatların tetkiki için kurulan meclislerin inkişafından meydana gelmiştir. Bu meclisler bilâhare, şikâyet ve müracaatları kazaî usullerle ve bitaraf hakim olarak tetkike başlıyarak, idarî müracaattan kazaî müracaata geçilmiştir. Etüdümüzün mevzuu ile yakından ilgili olan bu inkişafa ilerde tekrar dönülerek tetkik edilecektir. Yalnız burada şunu belirtelimki hiyerarşi yolu ile müracaat, kolay, masrafsız ve idarî müracaat yolunun en teminatlısıdır.

C) İdarî vesayet makamlarına müracaat (Les recours en matière de tutelle) : Ademî merkeziyet idarelerinin, devletten gayri âmme hizmeti gören müesseselerin, idarî mahiyetteki fiil ve tasarruflarına karşı, bunlar üzerinde idarî vesayeti haiz makamlara yapılan müracaatlardır. Bu müracaat, mahiyeti itibariyle hiyerarşik müracaata benzerse de vesayet makamının selâhiyetleri daha dar ve mahduttur.

2 — KAZAÎ MÜRACAATLAR (Les recours contentieux) :

Bu şüsekilde tarif edilmektedir : “Devlet ve diğer idare hükmi şahıslarının hukukî tasarruf ve fiillerinden dolayı ferdin kazaî usuller dairesinde, kaza selâhiyetini haiz makamlara yaptığı ve kazaî bir kararla neticelenen müracaatlardan ibarettir” (4).

Bu müracaat kanunen muayyen müddet içinde ve şekle göre yapılması gerekli olup, mahkeme usulü dairesinde karşılıklı ve münakaşalı olarak ceryan eder. Muhkem kaziye halini alan bir kararla sonuçlanır. Bu idare edenlere karşı fert için büyük bir teminat sağlar.

Kazaî müracaat yolu, idarî rejimi kabul eden memleketlerde ve bunlara örneklik eden Fransa'da idarî kaza ve adlî kaza olmak üzere ikiye ayrılır. Bu tefrik hareketi Büyük İhtilâl ile başlar. İhtilâlciler, o tarihlerde revaçta bulunan kuvvetler ayrımı nazariyesinden ilham almakla beraber, parlemanlar (parlements) ile entandanlar (intendants) arasında-

(4) Onar, s. 1259.

ki mücadele de bu tefrikte başlıca rolü oynamıştır. İhtilâlden önceki devirde, muhafazakâr ve imtiyazlı sınıflara mensup kimseler adliye vazifesi gören parlemanları teşkil ediyordu. Parlemanlar imtiyazlarına dokunur mülâhazası ile kuşkulananarak Kırâlin vilâyetlerdeki temsilcileri olan entendantların (intendants) icraat ve islâhatına engel oluyorlardı. Bu halde Kırâli entendantlara selâhiyet tefviz ediyordu. Böylece bazı idarî dâvalar parlemanlardan alınarak entendantlara veriliyordu ki bu daha sonraları bazı nev'i dâvalar için umumî surette yapıldı. Entendantların muhakeme usulündeki sadelikten ve sür'atten dolayı halk bu kazayı teveccühle karşıladı. Bu sebeptendir ki ihtilâlcilere idare hakimi sistemini telkin etti.

Fransız ihtilâlcileri 3 Kasım 1789 dan itibaren parlement'ları kaldırarak yerlerine adliye mahkemelerini kurarken, parlement'ların fena hatırasının sevki ile adliye mahkemelerinin idarî işlere karışmasını ağır ceza tehdidile men ettiler.

Nitekim, 16-24 Ağustos 1790 tarihli adliye teşkilâtı hakkındaki kanunun 13 üncü maddesi ve bunu müteakiben neşredilen kanunlarla adlî kazanın idareye müdahalesi ve idarî dâvalara bakması men edildi (5). Keza, zikredilen kanunun 17 nci maddesiyle adliyeye mukabil tesir ve müdahaleler önleniyordu. Her iki kuvvet birbirinden ayrılıyor, karşılıklı müdahaleleri men ediliyordu (6).

O tarihlerde henüz idare mahkemeleri de kurulmadığından idarî tasarruflar kazaî murakabeden uzak kalmaya mahkûmdu. Bu durum idareci-hâkim sisteminin kurulmasına vesile oldu ve 1790 da Devlet Reisine, Bakanlara, vilâyet idarelerine; idarî dâvalara bakmak selâhiyeti verildi. İlerde, bunların inkişafı da idarî kazayı meydana getirecektir.

İşte böylece, adliye mahkemelerine karşı olan itimatsızlık yüzünden Fransa'da adlî kaza ile idarî kaza ayrılmış ve idarî rejim teessüse başlamış oldu.

---

(5) Loi des 16-24 Août 1790, Titre II, art 13: "Les fonctions judiciaires sont distinctes et demeureront toujours séparées des fonctions administratives. Les juges ne pourront, à peine de forfaiture, troubles de quelque manière que ce soit les opérations des corps administratifs ni citer devant eux les administrateurs pour raison de leurs fonctions." La Constitution du 3. Septembre. 1791, Titre III. Ch. V, art. 3: "Les tribunaux ne peuvent s'immiscer dans l'exercice du pouvoir législatif, suspendre l'exécution des lois, ni entreprendre sur les fonctions administratives, ou citer devant eux les administrateurs pour raison de leurs fonctions."

(6) Loi des 16-24 Août 1790, art. 17: "L'ordre constitutionnel des juridictions ne pourra être troublé, ni les justiciables distraits de leurs juges naturels par aucune commission, ni par d'autres attributions ou évocations que celles qui seront déterminées par la loi." La constitution du 3 Septembre 1791: "Le pouvoir judiciaire ne peut, en aucun cas être exercé par le corps législatif, ni par le roi."

İDARİ DÂVALAR VE İPTAL DÂVALARI :

Bizde olduğu gibi Fransa'da da idarî dâvalar dörde ayrılmaktadır : İptal dâvaları (les contentieux l'annulation), tam kaza dâvası (le contentieux de la pleine juridiction), tefsir dâvası (le contentieux de l'interprétation) ve ceza dâvası (le contentieux de la répression) (7).

Bunlardan iptal dâvaları ise hususî bir ehemmiyet arzeder. Zira Fransız sistemini, daha doğrusu idare rejimini yükselten esas unsurlardan biri, hattâ birincisidir. Profesör Hamson'ın dediği gibi "Fransız Devlet Şûrasının muazzam eserinde bir şaheser teşkil eder (8).

İptal dâvalarının idarî kaza içinde yerini belirttikten sonra mevzuumuzun hudutlarını tayin bakımından tarifini yapmaya çalışalım. Mükemmeliyet iddiasında bulunmaksızın profesör Waline ve Rolland'an istifade ederek şöyle tarif edebiliriz : Bir faal idarecinin gayrî kanunî her hangi bir icraî karardan menfaati haleldar olan şahsın, idarî mahkemeler huzurunda kanunî hakikatin tecellisi ve bu kararın iptali için yaptığı hukukî tasarruftur (9).

Yukarıda idarî dâvalar hakkında yapılan tefrikte iptal dâvaları ile ceza ve tefsir dâvaları arasındaki fark çok bariz olduğu için üzerinde durmağa lüzum yoksa da tam kaza dâvaları ile olan ayrımı incelememiz gerekir. Tam kaza dâvaları ile iptal dâvaları arasındaki başlıca farklar şunlardır :

1 — Sebep ve saik bakımından; tam kaza dâvalarında bir hakkın ihlâli olduğu halde, iptal dâvalarında tasarrufun hukuk kaidelerine uygun olmasıdır.

2 — Mevzu bakımından; tam kaza dâvasında ihlâl edilen hakkın tazmini ve telâfisi olduğu halde, iptal dâvalarında hukuka aykırı tasarrufun iptalidir.

3 — Taraf bakımından; tam kaza dâvalarında kendisinden bir şey ödemesi istenilen bir taraf vardır. Yani idare tam bir taraftır. İptal dâvalarında ise muhakeme edilen karardır. Bunun kanuniliğidir. İdare hakiki bir taraf değildir.

4 — Mahiyet bakımından; tam kaza dâvalarının mahiyeti sübjektif, bir hakkın ihlâli olduğu halde, iptal dâvalarının ki objektif olup tasarrufun nizamına aykırı olup olmadığıdır.

(7) Onar, s. 1223, Appleton'dan naklen. Rolland, s. 297.

(8) Hamson, G. J. Prof. Fransız ve İngiliz İdarî Yargı Sistemleri, Mukayeseli Hukuk Dergisi, Y. 2, sayı: 4, Ankara 1957.

5 — Maksat bakımından; tam kaza dâvalarında maksat ihlâl edilen hakkın tazmin ve telâfisi, iptal dâvalarında ise idarî tasarruflarla hukuk nizamına aykırı durumlar ihdasına mani olmak, hukuk nizamını korumaktır.

6 — Hüküm bakımından; tam kaza dâvalarında zarar, ziyanın tazmin ve telâfisi, iptal dâvalarında ise idarî tasarrufun iptalidir.

7 — Usul bakımından; iptal dâvalarında avukat tutmak mecburiyeti olmadığı, bir çok masraflardan muaf bulunduğu, harç dâva sonunda ve kaybedildiği takdirde alındığı halde, tam kaza dâvalarında böyle bir muafiyet yoktur.

Başka farklar da sayılabilirse de bir fikir vermek için bu kadarı kâfi görülebilir. Yalnız iptal dâvalarını açmak için daha fazla kolaylık gösterilmiş olduğunu bilhassa işaret edelim.

Burada iptal dâvalarıyla müşabehet arzeden temyiz müracaatlarını (les recours en cassation devant le Conseil d'Etat) farkını da belirtmek lâzımdır. Ana fark; birincilerde aktif idarecilerden çıkan kararların, ikincilerinde ise idare hakimlerinin kararlarının kontrol edilmesidir.

Uzun müddet iptal dâvaları bir nevi temyiz olarak mütalâa edilmiştir. Hattâ Serrigny 1865 de yazdığı bir kitabında iptal dâvasına ait paragrafına "Danıştay, temyiz mahkemesi gibi" başlığını koymuştur (10).

Bununla beraber Devlet Şûrası 1852 den itibaren kazâî kararlarla idarî kararlar arasındaki tefriki yapmış ve sür'atle inkişaf ettirmiştir.

İdare hukukunun esaslı bir kısmını teşkil eden idarî dâvalar ve bu arada hususile iptal dâvaları Fransa'da Devlet Şûrasının uzun seneler ve devamlı çalışmasıyla yaratılmış, tekâmül ettirilmiş ve bu günkü yüksek seviyesine çıkarılmıştır. Tetkikimizin mevzuunu işte bu inkişafın seyri teşkil edecektir.

— III —

İPTAL DÂVALARININ DOĞUŞ VE GELİŞİMİ

Birinci Devre

1789 — Sene VIII. (1799)

Fransa'da 16-24 Ağustos 1790 tarihli kanunla, adlî fonksiyonla idarî fonksiyon tefrik edilerek, adliye mahkemelerinin idarî dâvalara bakmalarının men edildiği yukarıda arz edilmişti. O tarihte henüz idare

(9) Waline, s. 113, Rolland s. 297, 333.

(10) Dupuy, s. 128.

mahkemeleri de teessüs etmemiş olduğundan idarî dâvalara bakmak idarî uzuvlara düşüyordu. 7-14 Ekim 1790 tarihli kanunla idarî hey'etlerin kararlarına karşı yapılacak selâhiyetsizlik itirazlarının, umumî idarenin şefi olarak Kıralla arzını tesbit ediliyordu. Keza 7-11 Eylül 1790 tarihli kanun departmanlara selâhiyet veriyordu. Bunu mütevazî bir adım olarak işaret edebiliriz. Zira bu mevzuatla ihtilâlciler "idarî dâvalara hükmedecek uzuvları tayin" etmiş oluyorlardı.

3-14 Eylül 1791 Anayasasının 5 ve 6 ncı maddeleri Bölge (district) directoire'ları kararlarının vilâyet tarafından ve vilâyet directoire'ları kararlarının Kıralla tarafından iptal hakkını tanıdı.

Kıralla tevdi edilen idarî dâvaları nihaî derecede hal selâhiyetinin istimalinde istişarî bir hey'et olarak, 27 Nisan - 25 Mayıs 1791 tarihli kanunla kaldırılınca kadar Kıralla Meclisi (Conseil du Roi) ve bundan sonra da mezkûr kanunla Vekiller Hey'etinden teşekkül eden Devlet Şûrası (Conseil d'Etat) vazife görmüştür.

Böylece tarihe karışan Kıralla Meclisi (Conseil du Roi) menşei çok eski devirlere kadar giden ve tedricen inkişaf etmiş olan mühim bir müessese idi. Son şekliyle müteaddit hey'etlere (section) ayrılmış olarak çalışmakta idi. İdarî olduğu gibi kazaî işlere de bakmaktaydı. Aynı zamanda bir idarî temyiz mahkemesi (la Cour de Cassation) vazifesi de ifa ediliyordu. Yalnız bu vazifeler tamamiyle istişarî mahiyette olup, bir fikir beyanından ibaretti. Karar vermek selâhiyeti tamamiyle Kıralla aitti.

Kıralla Meclisinin kaldırılması ile kurulan Devlet Şûrası (Conseil d'Etat) ismi müşabehetine rağmen bu günkü manada ve şekilde anlamak lâzımdır. Çünkü, bu Kıralla'nın riyasetinde toplanan Vekiller Hey'etinden ibaretti. Tevdi edilen idarî kaza da tali bir vazife idi. Bu şekilde ve isimde (yani Conseil d'Etat isminde) bir hey'et (section) eski Kıralla Meclisi içinde de mevcuttu.

Bu Devlet Şûrasına (onseil d'Etat) yukarıda zikredilen kanun "İdarî ve beledî hey'etlerle Kıralla'nın otoritesine tabî umumî idarenin diğer bütün kısımlarına ait mevzular bakımından icraî kuvvete aidiyeti tanılan işlerde münazaa ve ihtilâfları tetkik" ve keza "kanuna uygun olarak, idarî hey'etlerle onlara tabî üyelerin nizamata uygun olmıyan fiillerinin iptali lüzumuna mütedair münazaanın" halli vazifesini tevdi ediyordu.

10 Ağustos 1792 tarihli ayaklanma ve Kıralla XVI. Louis'nin tevkifi ile fiilen ve Convention (11) ilk toplantısını yaptığı 21 Eylül 1792 tarihinde de resmen Fransa'da Kırallık kaldırıldı. Kırallığın kaldırılmasıyla

(11) (Convention) ismi Amerika'dan alınmış bir terim olup, bir anayasa tadil veya yeniden kaleme almak için toplantıya çağrılan bir meclisi gösterir. Duverger, Muaris, Les Conts. da la France, s. 49.

bu devre ait ve Kıralla bağı olan idarî kaza sistemi de ortadan kaldırılmış oldu.

Convention'la Kırallın iptal selâhiyeti Muvakkat İcra Hey'etine (Conseil exécutif provisoire), bilâhare de onun yerine kaim olan komisyonlara intikal etti.

5 Fructidor. Sene III (22 Ağustos 1895) Anayasası ile iptal selâhiyeti Vekil'e (Directeur) geçmişti ki bu kararın Directoire tarafından tasdiki icap ediyordu. Bu da Directoire idaresinin sonu olan VIII. Sene Anayasasına kadar bu şekilde devam etmiştir.

Böylece bu devre kapanmakla beraber ortaya çıkmış olan Bakanhâkim sistemi daha sonraki devrelere intikal ile diğer sistemler yanında daha uzun yıllar devam edecektir. Her bakan kendi bakanlığına ait işlerin âmme hukuku hâkimi olarak addedilecektir.

Bunun neticesi olarak idarî tasarruflar hakkında Bakana müracaat edilip bir karar alınmaksızın Devlet Şûrasına gidilemeyeceği kabul edilmiştir. Ancak XIX. asrın sonlarına doğru bu mülâhazanın yanlışlığı anlaşılacak Bakanların tasarruflarının idarî olduğu, kazaî olmadığı anlaşılmış ve idarî tasarruflar hakkında doğrudan doğruya Devlet Şûrasına müracaat kabul edilmiştir. Bu bakımdan bilhassa 24 Haziran 1881 tarihli Bougard ve 13 Aralık 1889 tarihli Cadot kararları mühim olmuştur.

Bu devrenin mümeyyiz vasıflarını şöyle sayabiliriz :

1) İdarî kaza henüz aktif idareden ayrılmamış bulunmaktadır. Yani aynı idarî organ her iki fonksiyonu da ifa etmektedir.

Bu keyfiyet eski Kırallık rejimi ile ondan sonraki devirde menfi bir inkişaf seyri takip eder. Zira Kırallık sırasında idarî ihtilâflar Kırallı Meclisinin ayrı bir heyeti tarafından tetkik edilerek Kıralla arz edildiği halde, onun ortadan kalkmasından sonra bu kadar bir ayrılık dahi görülmemektedir.

İfa edilen fonksiyon idarî kazadan ziyade hiyerarşik müracaata yaklaşmaktadır.

2) Bitarafliktan uzaktır. Zira müracaat edilen makam üst veya emir veren ve hattâ bazan bizzat tasarrufu yapandır.

3) Taraf için hiç bir garantiyi haiz bulunmamaktadır.

İkinci Devre

Sene VIII. — 1872

A) Teşkilât :

VIII. Sene (22 Frimaire = 13 Aralık 1799) Anayasası ile yapılan idarî islâhat sırasında eski sistemin mahzurları nazarı itibare alınarak âmme idarelerinin başına birer istişarî hey'et vazedildi. Bu hey'etlerden

biri Devlet Şûrası (Conseil d'Etat) idi. Anayasanın 52 nci maddesine göre, kanun ve nizamname projelerini hazırlamak gibi vazifeler meyanda, idarî ihtilâfların tetkiki ile halline mütedair karar projesi hazırlamak da veriliyordu. Böylece Devlet Şûrasına teşrirî ve idarî vazifeler yanında kazaî vazife de yükleniyordu.

5 Nivôse. Sene VIII. tarihli Devlet Şûrasının teşkilâtına mütedair nizamname (règlement) ile "Devlet Şûrasının mahkemelerle idare arasındaki ihtilâflara ve evvelce Bakanlar tarafından karar verilen ihtilâflı işlere hükmedeceği (12)" vazedilmektedir.

Keza, 28 Pluviose. Sene VIII. kanunu da vilâyet meclislerini (Conseil de préfecture) kuruyor ve 4 üncü maddesi de ihtilâfları hal için selâhiyet veriyordu.

Bunlar bir idare mahkemesi olmaktan ziyade idare hakimini daha teminatlı şekle sokan uzuvlardı. Zira idarede karar ve icra selâhiyetini haiz olanlarla, istişarî rey veren uzuvlar ayrılmış ve karşı karşıya konmuştu. İdarî dâvalarda karar selâhiyetini haiz uzuv istişarî uzuvla işbirliği ederek karar veriyordu. Yani yine dâvaya idare kendisi bakıyordu. Devlet Şûrası kendisi müstakilen karar veremeyip ancak karar teklifleri arz etmekte idi. Kat'î karar Devlet Reisine ait bulunuyordu. Yani tutuk adalet (Justice retenue) idi. Vilâyet Meclisleri daha serbest ise de başlarında Valilerin (le préfet) bulunması ve kararlarının Devlet Şûrasında istinaf edilmesi sebebiyle binnetice tutuk kazaya tabi oluyordu.

Bununla beraber gerek Devlet Şûrasının karar projelerinde gösterdiği basiret ve gerekse hükûmetin ihtiyatlı davranışı sebebiyle bunların tasdiki çabucak ihtiyat halini aldı. Bu devrenin sonu olan 1872 ye kadar yetmiş yılı aşan bir zaman zarfında hükûmetce ancak Devlet Şûrasının iki karar projesi red edilmiş olup diğer bütün projeler tasdik edilmiştir. Şu duruma göre, Devlet Şûrası hükmen istişarî bir meclis olmakla beraber fiilen müstakil (justice déléguée) selâhiyetini bulmakta olup 24 Mayıs 1872 kanununun yaptığı iş bu fiili durumu hukukî sahaya çıkarmaktan ibarettir (13).

Devlet Şûrası kuruluşundan itibaren muayyen işlerle vazifeli bazı dairelere (section) ayrılmıştı. İşlerin tahkikatı bu dairelerden selâhiyetli biri tarafından yapılıyordu. Fakat mütalâa yahut teklif bütün dairelerin

(12) "Le Conseil d'Etat se prononce sur les conflits qui peuvent s'élever entre l'Administration et tribunaux et sur les affaires contentieuses dont la décision était précédemment remise aux ministres." Odent, s. 22.

(13) Bonnard (s. 184-189), Derbil (s. 200) Şûrayı Devletin iki projesinin red edildiğini bildirmelerine rağmen, Odent (s. 22) hükûmetin hiç bir muhalif karar almadığını bildirmektedir.

ıçtimaile teşekkül eden Umumî Hey'ette kararlaştırılıyordu. İdarî dâvalarla ilgili husus da alâkalı vekâlete ait daire (section) tarafından hazırlanıyordu. İşlerin fazlalığı sebebiyle 11 Haziran 1806 kararnamesi (décret) ile Dâva Komisyonu (la Comission du contentieux) kuruldu ve bütün dâva işlerinde tahkikat yapmak ve icap eden kararı Umumî Hey'ete (Assemblée Générale) teklif etmekle vazifelendirildi. Yapılan şey dairelerden dâva işlerinin alınarak bir komisyonda toplanmasından ibaret olmakla beraber fiili durum daha ileri gitti. Umumî Hey'etce, Dâva Komisyonunun teklifleri tetkiksiz kabul edilmek itiyadı teessüs etti. Böylece kazaî vazife münhasıran dâva komisyonunca icra ile fiili olarak, istişarî ve kazaî vazife ayrılmış bulunuyordu. Bu Komisyon bir Büyük Hakim (Grand juge) riyasetinde altı Maître de Requête ve altı auditeur'dan teşekkül ediyordu ki bilâhare ihtiyaçla birlikte miktarı artırılacaktır.

Keza, 1806 yılında Devlet Şûrası nezdinde avukatlık ihdas edilmiş, 1940 senesine kadar tadil görmeye beraber mer'i kalacak olan bir usulü muhakeme itina ile vüçude getirilmiştir.

1825 ve daha sonra 1827 senelerinde ilk derecede vazifeli olmak üzere Kolonilerde de idarî kaza hey'etleri (conseil priv') kuruldu.

2 Şubat ve 12 Mart 1831 tarihli nizamnamelerle (ordonnance), Devlet Şûrasının Dâva Komisyonunun celselerinin aleniyeti, tarafların avukatlar tarafından müdafaa edilebileceği kabul edilmiştir. Aynı zamanda Komisyon nezdinde bir hükûmet Komiserliği (Commissaire du gouvernement) ihdas edildi. İptidada bu, hükûmetin tezini müdafaa gayesiyle kurulmuş ise de az zamanda hukukun ve kanuniyetin müdafaa vazifesini benimsiyerek müddei umumilik durumunu (le ministèr public) ihraz ettiler.

Böylece Devlet Şûrası hakiki bir mahkeme gibi iş görmekle beraber, idarî dâvaların hal tarzları üzerine verdiği karar değil reydir.

İkinci Cumhuriyet devrinde 3 Mart 1849 kanunu ile Şûrayı Devletin diğer daireleri gibi bir de dâva dairesi (le section du contentieux) kuruldu. Buna umumî hey'ete arz edilmeksizin karar selâhiyeti de tanındı. Böylece dâva dairesi kendisine has selâhiyetlerle uzvî ayrılığını tamamlamıştı. Ayrıca bir de İhtilâf Mahkemesi kurulmuştu. Fakat bu uzun sürmedi. İkinci İmparatorlukla beraber İkinci Cumhuriyet devrinin getirdiği bu inkışaf 25 Ocak 1852 kararnamesi ile kaldırılarak yine tutuk adalet sistemine dönüldü. Dâva Dairesi muhafaza ediliyordu. Fakat karar verme selâhiyeti alınmıştı. Umumî Hey'et ise yukarıda arz edildiği veçhile bu dairenin teklifleri üzerinde durmadığından ve tetkiksiz kabul sebebiyle fiilen yine müstakil olarak 1872 ye kadar devam etti.

B) İptal dâvaları :

İptal dâvaları tamamiyle Devlet Şûrası tarafından içtihatla meydana getirilmiştir. Devlet Şûrası başlangıçta hiç bir kanun metnine istinad etmeksizin, yalnız kendisini âmme otoritesinin muhtelif müesseselerinin selâhiyetlerini tanzim ve yekdiğerinin selâhiyetlerine tecavüzleri men etmekle mükellef eski Kırıl Meclisi'nin an'anevî bir mirascısı addederek tetkike başlamıştır.

Böylece bir müddet geçtikten sonra iptal selâhiyetine bir mesnet bulunmakta da gecikilmedi. Nitekim 18 Temmuz 1832 tarihli bir karardan itibaren 7-14 Ekim 1790 kanununda bu selâhiyetin temelini mevcudiyeti ileri sürüldü. Bu kanun Gray şehri ile Haut-Saône directoire'ı arasındaki bir ihtilâf dolayısıyla; "idarî uzuvların selâhiyetsizliği hakkındaki müracaatların, umumî idarenin şefi sıfatiyle Kırıl arzını" vazediyordu. Bu hususî kanundan umumî neticeler çıkarıldı ve geniş mikyasta içtihadı yer verildi. İptal dâvalarını tetkik selâhiyeti münhasıran Devlet Şûrasının inhisarı altına alındı.

Devlet Şûrasının kendi selâhiyetinin menşei hakkındaki zehabının in'ikası ilk kararlarında da görülür. Bunun içindir ki ilk senelere ait iptal kararları, bir hakkın ihlâli (la violation d'un droit) yanında, selâhiyetsizliğe (incompétence) istinat eder. Bu selâhiyetsizlik; idarecilerin adlî sahaya tecavüz eden veya bir idare uzvunun diğeri bir idare uzvunun selâhiyetine veyahutta yine idarecinin idarî kaza sahasına tecavüz eden bir karariyle hasıl oluyordu.

İlk iptal sebeplerinden biri de şekil bakımından malûliyet (le vice de forme) idi. Yani bir tasarrufun doğumu için lüzumlu formalitenin ihlâli idi.

İşte böylece, Fransa'da meşhur selâhiyet tecavüzü (recours pour excés de pouvoir) dâvaları meydana çıktı.

Devlet Şûrası iptal davalarını devamlı surette içtihatla triyle inkişaf ettirerek, yukarıdaki iki sebebe bir üçüncüsünü ilâve etti. İkinci İmparatorluk devrinde (1852-1870) kabul edilen bu sebep selâhiyetin saptırılması (détournement de pouvoir) dır (14). Burada idarenin tasarrufu kanun metnine ve selâhiyetine uygun olarak yapılmakla beraber, kanunun ruhuna ve gayesine uygun hareket edilmemesi mevzubahistir. Selâhiyetin tecavüzü sübjektiftir.

2 Kasım 1864 kararnamesi inkişafa hız vermiş ve iptal dâvalarının çoğalmasına amil olmuştur. Selâhiyet tecavüzü sebebiyle iptal dâvalarında (recours pour excés de pouvoir), avukat tutma mecburiyetinden berikiliniilmiş, pul ve kaydiye masraflarından gayri masraflar kaldırılarak

(14) Rolland, s. 326. Bu hususta eski bir karar olarak, C. E. 7 Haziran 1865 zikredilebilir.

dâva açmayı kolaylaştırmıştır. Diğer taraftan Devlet Şûrası bir hakkın ihlâli sebebiyle iptal taleplerini (recours en annulation fondé sur la violation d'un droit), kararname ile tanıyan haklardan istifade bakımından, yukarıda zikredilen selâhiyet tecavüzüne müstenid iptal dâvalarıyla birleştirdi ve ikisini bir yaptı. Böylece dördüncü sebep olan müktesep hakların ve kanunun ihlâli (la violation de la loi et des droits acquis) hali meydana çıktı. Burada yalnız şeklen kanun değil aynı zamanda umumî durum yaratan kaide tasarruflar da mevzu bahistir. Bundan sonra Devlet Şûrası içtihatlarında yeni inkişaflar yaparak iptal dâvasının kabulü için bir hakkın ihlâli değil, sadece bir menfaatin (un simple intérêt) ihlâlîni kâfi görmüştür (15).

Üçüncü Devre

1872 den zamanımıza kadar

24 Mayıs 1872 tarihli kanunla yeni bir devre açılmaktadır. Devlet Şûrası istiklâlîni kazanmakta ve müstakil bir idarî mahkeme durumunu iktisap etmektedir. Kararları artık Devlet Reisinin tasdikine lüzum olmaksızın hüküm ifade etmektedir. Gerçi bu tarihe kadar Devlet Şûrasının kararları devamlı surette Devlet Reisi tarafından itirazsız tasdik edilmekte idi. Bu itiyadın teessüsü ile fiilen kararı veren Devlet Şûrası oluyor ise de hukukan tutuk bir adalet (justice retenue) mevcuttu. Devlet Şûrasına ait kararlar, kararname (décret en Conseil d'Etat) veya emirname (ordonnance en Conseil d'Etat) olarak isimlendiriliyordu. Bu kanunla Devlet Şûrasının kazaî otoritesi hukukan dahi tanınmakta (justice déléguée) ve kararları (arrêts) olarak tesmiye edilmektedir.

Bu meyanda bir Uyuşmazlık Mahkemesi (le Tribunal des Conflits) tesis edilerek idarî kazanın ana uzuv ve prensipleri meydana getirilmiş oldu. Bundan sonra idarî kazadaki zaman zaman vuku bulacak uzvî tadilat bilhassa iş çokluğunun tahfifine matuf olacaktır.

Mezkûr kanunun 9 uncu maddesiyle; "Devlet Şûrasına muhtelif otoritelerin tasarruflarına karşı selâhiyet tecavüzü sebebiyle iptal taleplerine nihaî olarak karar vermek" yetkisi tevdi olunuyordu (16). Böylece iptal selâhiyeti de Devlet Reisinden, Devlet Şûrasına geçiyordu. İptal dâvalarının içtihatla teessüs eden durumu kanun metniyle de teyid edilmiş oluyordu. Bu eser tamamiyle Devlet Şûrasınındır. Zira bu tarihten evvel

(15) Andréès, s. 31-32, C. E. 12 Temmuz 1907.

(16) "Le Conseil d'Etat statue souverainement sur les demandes d'annulation pour excès de pouvoir formées contre les actes des diverses autorités administratives." Andréès, s. 25.

olduğu gibi bundan sonra 1934 de kadar iptal dâvalarının tetkiki münhasıran Devlet Şûrasına aitti.

13 Nisan 1900 tarihli kanun, iptal dâvası açma süresini tanzim ile hilâfına bir kanun hükmü mevcut olmadıkça, bu müddeti iki aya indirmiş bulunmaktadır. Bu müddet ilâna tabi olanlarda ilânla, tebliğe tabi olanlarda tebliğ ile başlar. İlân ve tebliğe tabi olmıyanlarda ittıla ile başlar.

Bu müddet idarenin sükutu halinde de mevzu bahistir. Henüz 2 Kasım 1864 kararnamesi bu hususta hüküm vaz'ı ile dört ay süren bir sükut sonunda müracaatın red edildiği addile Devlet Şûrasına gidileceğini kabul ediyordu. Fakat bu kararname çok mahdut ve dar bir şekilde, münhasıran Bakanlar için tatbik ediliyordu. Diğer idarî otoritelerin tāsarrufları için tatbik edilmiyordu. Boşluk 17 Temmuz 1900 tarihli kanunla dolduruldu. İdarî otoritelerin dört aylık süren sükutlarının müracaatı red addile, Devlet Şûrasına bu müddet hitamından sonra iki ay içinde gidilebileceği teessüs etti.

İptal dâvaları için 17 Nisan 1906 tarihli kanunla yeni bir takım kolaylıklar sağlandı. 1864 kararnamesi ile iptal dâvalarından masraflar kaldırılmış ise de dâvacıdan pul ve kaydiye resmi alınıyordu. Dâvacı haklı çıksa bile bu masrafları kendi üzerinde kalıyordu. Mezkûr kanunun dördüncü maddesiyle, kaydiye masrafının dâvanın reddi halinde ve sonunda alınması vazedildi.

Fransa'da iptal dâvalarıyla tam kaza dâvaları arasında maddî bakımdan olduğu gibi şekil ve usulü muhakeme bakımından da bir çok farklar mevcut olduğu görülmüştü. Bu iki dâvanın mutlak ayrılığı ve tedahül edemeyeceği üzerinde uzun müddet duruldu. Bir dâvanın bunlardan hangi nev'e dahil edileceği ve hangi usule tabi olacağı mühim mesele teşkil etti. Fakat doktrin ve içtihatla bir takım tereddütten sonra bazı hal ve şartlarla iki dâvanın tedahülü kabul edildi.

Evvelâ, 1896 da Laferriere'in tenkitleriyle başlayan aksi ceryan nihayet 8 Mart 1912 tarihli Lafage kararıyla ilk mühim adımı attı (17). Bu suretle bazı iptal dâvaları netice itibariyle tam kaza dâvasında olduğu gibi müsbet bir hüküm doğurabileceği kabul ediliyordu. Bilhassa memurların malî haklarına müteallik hususlarda dâva yalnız menfi bir talebi yani iptal talebini muhtevi olmak ve sadece idarî kararın hukuka aykırılığı iddia edilmek şartıyla dâvanın, iptal dâvası şeklinde kabul ve rüyet olunabilmektedir. Daha sonra da dâvacı hem hukuk kaidesine aykırı bir kararın iptalini ve hem de bu karardan muhtel olan hakkının tazminini istiyebileceği kabul edildi. Bu halde iki dâva tek arzuhalle ve tek dâva olarak, tam kaza dâvası şeklinde ikame ve rüyet olunabilmektedir.

(17) Bonnard, s. 200, Waline s. 131.

Keza, tam kaza dâvası zımnında idarî tasarrufun kanunî olup olmadığı, iptal sebeplerinin mevcut bulunup bulunmadığının tetkiki de imkân dahiline girmiş bulunmaktadır.

Asrımızın başından beri mütemadiyen artan iş karşısında Devlet Şûrası vazifesini tam karşılayamaz hale gelmekte gecikmedi. Her sene gelen işin bir kısmı neticelendirilemiyerek ertesi seneye devre başladı. Bu hale çare bulmak için zaman zaman teşkilât genişletilmiş ise de bu devamlı bir hal tarzı olmaktan uzak kalmıştır. Zira, her tevsi kısa bir zaman sonra, artan iş karşısında tesirsiz kalmıştır.

Bu sebeple diğer bir çare olarak, alt kademe olan idarî kaza mercilerinin selâhiyetlerinin genişletilmesi ve böylece Devlet Şûrasının işinin bir kısmının azaltılması düşünülmüştür.

Bu cümleden olmak üzere 5 Mayıs - 8 Eylül 1934 kararnamesi ile vilâyetler arası Valilik Meclislerinin (Les conseils interdépartementaux de préfecture) mahdut olan selâhiyetleri genişletildi.

Bu meyanda iptal dâvaları hakkındaki Devlet Şûrasının bu zamana kadar devam eden inhisarından da kısmen sarfinazar edilerek; departman, komün ve mahallî âmme müesseselerinin memurlarının zatî durumlarıyla ilgili kararlar aleyhine, Vilâyetler arası Meclislere iptal için müracaat imkânı veriliyordu. Bu memurun şahsına ait bir karar için olup, tanzimi tasarruflar (les actes réglementaires) bundan müstesnadır. Bu Meclisler ilk dereceyi teşkil edip, bunların kararları üzerine Devlet Şûrasına müracaat imkânı yine baki kalıyordu.

Vilâyetler arası Valilik Meclisleri ilerde idarî kazada daha geniş bir yer işgal edeceğinden üzerinde biraz duralım.

Devlet Şûrası nasıl iptidada hükûmet için istişarî bir uzuv olarak kurulmuşsa Vilâyet Meclisleri (Les conseils de préfecture) de Valiler için bir istişarî hey'et olmak üzere ihtilâlin VIII. inci yılında kurulmuştur. İstişarî vazife ile beraber kazaî vazife de ifa eden bu meclislerin her iki vazifesini de aynı uzuvlar yapıyordu. Aktif idare, kazaî işlerde de iştirak ediyor; Vali meclise reislik yapıyor ve fiilen muhtar bir kaza uzvu olabilecek durumdan uzak idi. Böylece yakın zamanlara kadar devam etti. Nihayet 6 Eylül 1926 tarihli kararname (décret-loi) ile ilk mühim islâhat yapıldı. Evvelce her vilâyette birmeclis varken şimdi selâhiyeti birkaç vilâyete şamil olmak üzere Vilâyetler arası Meclisler (Les Conseils interdépartementaux de préfecture) kuruldu ki bunun sayısı yirmi ikiye inmiş bulunuyordu. Reisini kendi azası arasından seçmeye başlamış ve azaların mevkilerine ait teminatı kuvvetlendirilmiştir. Böylece, aktif idare uzuvlarının ayrılması, azaların bazı teminata mazhar kılınması ile bu meclislerin idarî mahkeme haline çevrilmesine başlanmıştır.

Mahdut olan selâhiyetleri ise yukarıda arz edildiği veçhile 1934 de genişletilmiş ve bu arada da bazı iptal dâvalarına bakmak yetkisi verilmiştir. Aynı selâhiyetler keza Alsace ve Lorraine ile Denizaşırı Ülkeler Meclisleri (Les territoires d'outre-mer) için de verildi.

Bu bir zaman için Devlet Şûrasının yükünü azaltmış ise de çok geçmeden yine huzursuzluk başladı. Her geçen yıl karara bağlanamıyarak ertesi yıla devredilen dosya adedi biraz daha artıyordu. 1947 yılında bakiye dosya 15.000 iken, 1953 yılı başında intaç edilemiyerek devredilen iş 24.000 e balığ oldu. Diğer taraftan kararlar müracaattan çok uzun bir zaman sonra verilebiliyor, böylece de müessiriyet ve kıymetini kaybediyordu (18). Endişe ve tenkitlere yol açan bu durum karşısında iktisadî ve malî islâhat hakkında 11 Temmuz 1953 tarihli kanunun 7 nci maddesiyle (19) hükûmetin 1 Ekim 1953 tarihinden evvel idarî kazada reformu tahakkuk ettirmesi vazediliyordu. Bu vaziyet muvacehesinde hükûmet, bu hususta Devlet Şûrası ile de işbirliği yapmak suretiyle çalışarak 30 Eylül 1953 tarihli kararnameyi (Décret) neşretti (20). Bu kararname hakikaten bir "reform" denecek kadar mühim yenilik getirmiştir.

Kararnameye göre, Fransa'daki, Cezayir ve denizaşırı ülkelerdeki Vilâyet Meclisleri ile Alsace-Lorraine mahkemesi "İdarî Mahkeme" (Les tribunaux administratifs) unvanını alıyordu. Bunlardan her birinin ismine bulunduğu vilâyetin ismi de ilâve edilerek tesmiye olunacaktır. Kararnalarını Fransız halkı adına verecek ve icra kabiliyeti olacaktır. Bu mahkemeler birinci dereceyi teşkil edip, istinafen Devlet Şûrasına müracaat hakkı mevcut bulunmaktadır.

Görüldüğü üzere, reform bilhassa iptal dâvaları bakımından büyük değişiklik yapmaktadır. Eskiden iptal dâvalarında umumî selâhiyet Devlet Şûrasına aitti ve Vilâyet Meclislerine bilâhare istisnâî olarak mahdut bazı selâhiyet tanınmıştı. Bu kerre tesis edilen İdarî Mahkemeler diğer nev'î idarî dâvalarda olduğu gibi iptal dâvalarında da umumî bir selâhiyete sahip bulunmaktadır. Devlet Şûrası ise kararnamenin 2 nci maddesinde zikredildiği veçhile ilk ve son derece selâhiyetli olmak üzere münhasıran şu dâvalara bakabilmektedir :

1 — Şahsî ve kaidevî kararnamelere karşı yapılacak selâhiyet tecavüzü dâvaları.

2 — Kararname ile tayin olunan memurların şahsî durumuna ait ihtilâflar.

(18) 30 Eylül 1953 Décret'sinin gerekçesi. Recueil Dalloz, 1953, s. 376.

(19) Recueil Dalloz 1953, s. 237-238.

(20) Recueil Dalloz 1953, s. 376.

3 — Tatbik sahası bir idarî mahkemenin selâhiyet muntikasını aşan tasarruflara karşı yapılacak müracaatlar.

4 — Cezayir Meclisinin seçimleri ve kararları hakkındaki ihtilâflar.

5 — İdarî ihtilâf meclislerinin ve idarî mahkemelerin kaza selâhiyeti dışında doğan idarî ihtilâflar.

Görülüyorki Devlet Şûrasının bizzat ilk olarak rüyet edeceği dâvalar çok azalmış ve eskiden umumî olan selâhiyeti hususiye kalbedilmiştir. Nitekim iptal dâvalarında da keyfiyet böyle olmuştur.

Devlet Şûrası 1934 e kadar ilk ve son selâhiyetli merci olarak inhisarında muhafaza ettiği ve yarattığı iptal dâvalarından elinde kalan yegane selâhiyet hemen hemen kararnamelerden mütevellit dâvalara münhasır kalıyor. Bununla beraber temyiz tetkikatı münhasıran yine Devlet Şûrasının selâhiyetinde kalmaktadır.

— IV —

SONUÇ :

Fransa'daki son reform memleketimizdeki vaziyeti ıslâh bakımından üzerinde ehemmiyetle durulacak bir mevzudur. Zira Türk Devlet Şûrası da çok müşkül durumda bulunmaktadır. Her sene binlerce dosya intaç edilmeksizin yeni seneye devredilmekte ve bu seneden seneye artmaktadır. Bir dâvanın karara bağlanabilmesi için iki hattâ üç sene geçmesi icap etmektedir.

Bu hususta bir çare olarak Devlet Şûrasının bir kısım vazifelerini vilâyetlere bırakması gerekmektedir. Bunun için ise vilâyetlerdeki idarî kaza organlarında ıslahat yapılması şarttır. Zira bu günkü durum ve şartlar muvacehesinde, vilâyet idarî kaza organının selâhiyetini genişletmenin hiç bir fayda vermiyeceği, bilâkis zarar tevlit edeceği muhakkaktır. Bunların mahzurlarının bertaraf etmek ve malî külfeti de tahfif için, iş hacmine göre selâhiyeti dahiline bir kaç vilâyeti alan, hukukcu ve idarecilerden müteşekkil Vilâyetler arası Meclisler kurulması memleketimiz için de hayırlı olacağı kanaatindeyiz.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

Andrédès, Av. Dr. Stratis; Le Contentieux Administratif des Etats Modernes. Librairie du Recueil Sirey, Paris 1934.

Berthelemy; Hukuku İdare, Terc. M. Atif, İstanbul 1931.

Bonnard, Prof. Roger; İdarenin Kazaî Murakabesi, Terc. Ahmet Reşid Turnagil, Maarif Vekâleti Neşriyatı, İstanbul 1939.

- Crozat, Prof.; Fransız Devlet Şûrasının son içtihat temayülleri, Hukuk İlmini Yayma Kurumu, sayı: 16, Ankara 1937.
- Derbil, Prof. Süheyp; İdare Hukuku, C. I, Ankara Hukuk Fakültesi Neşriyatı, Ankara 1940.
- Dupuy, Rene-Jean; Fransa'da idarî temyiz ve iptal dâvaları ikiliği, Terc. Dr. Atalay Akan, İdare D. 950, No: 207.
- Duverger, Prof. Maurice; Les Constitutions de la France, Presses Universitaires de France, Paris 1946.
- Hamson, Prof. G. J.; Fransız ve İngiliz idarî yargı sistemleri, Terc. Dr. Cemal Aygen, Mukayeseli Hukuk Dergisi, Ankara, Temmuz-Ağustos 1957, 2. yıl, sayı: 4.
- Odent, Raymond, Maître des Requêtes au Conseil d'Etat; Contentieux Administratif, Université de Paris, 1949-1950 (Teksir)
- Onar, Ord. Prof. Dr. Sıddık Sami; İdare Hukukunun Umumî Esasları, İstanbul 1952.
- Rolland, Prof. Louis; Précis de Droit Administratif, Dixième éd. Librairie Dalloz, Paris 1951.
- Waline, Prof. Marcel; Traité élémentaire de Droit Administratif, 6e 2d. Recueil Sirey, Paris 1952.
- Recueil Dalloz...

NOT :

Bu hususta duyulan ihtiyacın neticesi olarak vilâyetlerde de idarî mahkemelerin kurulmasını istihdaf eden tasarı hazırlanmış, méclise sevkedilmiştir.